

УДК 316.613.434:159.922.7

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-1-14>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Хоружий Сергій Миколайович,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
факультету психології

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

sn1301@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9184-891X>

Піонтківська Олена Георгіївна,
кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної роботи
факультету психології

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

olenapiontkivska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4925-2834>

Мета статті полягає в емпіричному дослідженні психологічних чинників булінгу серед школярів підліткового віку у шкільному середовищі.

Методи. У дослідженні використано діагностичний інструментарій: метод анкетування (авторська анкета); методику діагностики прийняття інших (шкала В. Фейя); експрес-діагностику рівня самооцінки, методику діагностики показників і форм агресії А. Басса й А. Дарки (адаптація А.К. Осницького). Для оброблення емпіричних даних було застосовано описову статистику, кореляційний та множинний регресійний аналізи.

Результати. До особистісних психологічних чинників та характеристик булінгу серед школярів підліткового віку автори статті відносять рівень самооцінки, агресивності, ворожості та прийняття інших. У процесі дослідження виявлено, що переважно підлітки мають низький рівень самооцінки, середній рівень прийняття інших із тенденцією до низького або ж низький, їхній рівень агресивності та ворожості дорівнює середньому показнику; в окремих випадках виявлено високий показник агресії і ворожого ставлення до оточення. За допомогою кореляційного аналізу виявлено зв'язок між показником прийняття інших, самооцінкою та рівнем агресії. Тобто низький рівень прийняття інших і низька самооцінка пов'язані зі збільшенням рівня агресії та ворожості до оточення, ворожого ставлення до однолітків, труднощів у налагодженні дружніх стосунків, заздрощів, небажання працювати у групі тощо. За результатами емпіричного дослідження визначено, що серед підлітків, які були причетні до булінгу, у ролі пасивного спостерігача або в ролі самих булерів, найвищі показники за рівнем ворожості. Саме тому показник ворожості обрано за залежну змінну для проведення множинного регресійного аналізу у вивченні булінгу. Результати множинного регресійного аналізу свідчать, що ворожість дітей підліткового віку зумовлюється низьким рівнем прийняття інших, що проявляється в осудливому, зневажливому або критичному ставленні до оточення, агресивністю та неадекватним рівнем самооцінки.

Висновки. Отримані результати демонструють, що серед чинників виникнення булінгу можна виокремити неадекватну самооцінку, високий рівень агресивності та ворожості підлітків до свого оточення.

Ключові слова: булінг, психологічні чинники, підлітковий вік, самооцінка, ворожість, агресія.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF BULLYING AMONG ADOLESCENT CHILDREN

Khoruzhyi Serhii Mykolaiovych,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work

Taras Shevchenko National University of Kyiv

sn1301@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9184-891X>

Piontkivska Olena Heorhiivna,

Candidate of Psychological Sciences,
Assistant at the Department of Social Work

Taras Shevchenko National University of Kyiv

olenapiontkivska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4925-2834>

Purpose. The goal of the article is to empirically study the psychological factors of bullying among adolescents in the school environment.

Methods. The following diagnostic tools were used in the study: questionnaire method (author's questionnaire); methods of diagnosis of acceptance of others; express diagnostics of the level of self-esteem; methods of diagnostics of indicators and forms of aggression by A. Bass and A. Darka (adaptation by A.K. Osnytskyi). The following methods were used to process empirical data: descriptive statistics, correlation and multiple regression analyzes.

Results. The authors include the level of self-esteem, aggression, hostility, and acceptance of others among the personal psychological factors and characteristics of bullying among adolescents. The study found that most adolescents have low self-esteem, average acceptance of others with a tendency to low or low, their level of aggression and hostility is equal to the average and in some cases found a high rate of aggression and hostility to others. Correlation analysis revealed a link between others' self-esteem, self-esteem, and level of aggression. That is, low levels of acceptance of others and low self-esteem are associated with increased levels of aggression and hostility towards others, hostility towards peers, difficulties in establishing friendly relations, envy, unwillingness to work in a group, and so on. An empirical study has found that adolescents who have been involved in bullying, either as a passive observer or as bullies themselves, have the highest levels of hostility. That is why the hostility rate was chosen as a dependent variable for multiple regression analysis in the study of bullying. The results of multiple regression analysis show that adolescents' hostility is due to low levels of acceptance of others, which is manifested in judgmental, contemptuous or critical attitude towards others, aggression, and inadequate self-esteem.

Conclusions. The obtained results show that among the factors of bullying can be distinguished inadequate self-esteem, high levels of aggression, and adolescents' hostility to their environment.

Key words: *bullying, psychological factors, adolescence, self-esteem, hostility, aggression.*

Вступ

Явище булінгу серед підлітків у шкільному середовищі є досить поширеною проблемою як в Україні, так і за кордоном. Варто зауважити, що булінг не є новим явищем для досліджень, перша значна наукова стаття, що була присвячена булінгу серед молоді, була опублікована ще в 1897 р. (автор – F.L. Burk (Burk, 1897)). Згодом це явище привернуло увагу науковців уже в 70-х рр. ХХ ст. (Pikas, 1975; Olweus, 1978) і залишається актуальним донині.

За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф у 2017 р., 67% дітей в Україні віком від 11 до 17 років стикалися із проблемою булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища (Андреєнкова та ін., 2019). У 2018 р. в Україні ухвалений Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо протидії булінгу (цькуванню)», яким закріплено поняття булінгу (цькування) та встановлено адміністративну відповідальність за його вчинення. Відкритим питанням залишається дослідження чинників булінгу та виявлення шляхів впливу на них.

Мета статті – емпірично дослідити психологічні чинники булінгу серед школярів підліткового віку.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Дослідники, які розглядають феномен булінгу у шкільному середовищі, відзначають багатогранність цього явища через наявність багатьох чинників та їхню неоднозначність, через вікові, статеві, культурні й інші відмінності.

Різні причини та механізми виникнення булінгу у шкільному середовищі висвітлюють у своїх працях деякі з вітчизняних науковців, так, Т.Ф. Алексеєнко зазначає, що основними

механізмами розвитку мобінгу і булінгу є зазвичай заздрість та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитись у ролі сильного й авторитетного), витіснити когось із групи / колективу, принизити (Алексеєнко, 2018). А.А. Губко у своїх працях пише про особливості форм прояву булінгу залежно від віку школярів: використання фізичної форми булінгу більш характерне для учнів молодших класів, а психологічної – для учнів старших класів. Саме в середній школі відбувається зростання кількості випадків виникнення та прояву булінгу, але кількість жертв стає меншою. Жертвою в ситуації булінгу може стати учень, який відрізняється від інших за будь-яким критерієм, на думку членів колективу (Губко, 2013).

Н.В. Лалак звертає увагу на те, що мотивацією до шкільного булінгу можуть стати заздрість, помста, неприязнь, прагнення відновити справедливість, боротьба за владу, самоствердження тощо (Лалак, 2019). Основними показниками та характеристиками, які вказують на можливість існування булінгу в освітньому середовищі, на думку Л.І. Лушпай і С.С. Стельмах, є наявність під час взаємодії провокацій і агресії (як фізичної, так і психологічної). Через це жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни в поведінці та настрої, зниження успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи. У спілкуванні з такими школярами відчувуються напруженість, негативізм, образа (Лушпай, 2013; Стельмах, 2016).

Дослідники звертають увагу і на досить загальні чинники. Зокрема, Є.В. Кіричевська вважає, що агресивній поведінці серед дітей сприяють різноманітні психологічні методи впливу, а саме наслідування, навіювання та переконання. Дитині може нав'язуватися думка про те, що агресія – це найефективніший метод вирішення проблем і найкращий спосіб здобуття авторитету (Кіричевська, 2010).

Інші ж учені зосереджуються на вивченні індивідуально-особистісних чинників булінгу. Цікавим є підхід у дослідженні чинників булінгу через визначення особистісних рис підлітків, як-от акцентуації характеру та механізми психологічного захисту, зважаючи на особливості рольового розподілу учасників шкільного булінгу. Так, Н.І. Погорільська, А.О. Головіна, А.О. Столяр отримали результати, згідно з якими учасникам шкільного булінгу притаманні такі акцентуації характеру: групі свідків – педантичний і тривожний тип; жертвам – дистимний, екзальтований, емотивний та циклоїдний типи акцентуацій; булі – демонстративний, застрягаючий та збудливий типи акцентуацій. Найбільш використовуваними

механізмами психологічного захисту свідків є придушення та регресія; жертв – реактивне утворення й інтелектуалізація; булерів – проєкція, заперечення та заміщення (Погорільська та ін., 2019).

Серед закордонних науковців дослідження особливостей та причин булінгу у шкільному середовищі також є актуальними. Варто зауважити, що деякі дослідники визначають булінг як один із підвидів типової поведінки. На їхню думку, у сучасному суспільстві люди можуть отримувати або підтримувати свій статус за допомогою агресії, безпосередньо або ж поєднувати її чи навіть приховувати під про-соціальною поведінкою (Hawley et al., 2011). Отже, молодь булить однолітків для того, щоб отримати бажане та контролювати поведінку інших. Часто можна зустріти соціальну спільноту однолітків, у якій деякі учасники більш популярні, більш впливові і з більшою ймовірністю контролюють ресурси, ніж інші. Це можна сказати і про школярів, для яких пріоритетними є демонстрація своєї публічної влади, популярності та статусів, що із часом посилює агресивну поведінку та може призвести до булінгу в освітньому середовищі (Rodkin et al., 2013). Також є дослідження, у яких говориться про те, що неможливо цілком зрозуміти психологічні механізми, які призводять до булінгу, без урахування психологічних особливостей того, на кого він спрямований, та зовнішніх обставин (Card, Hodges, 2010).

Цікавий висновок зарубіжних колег про те, що проблема булінгу – це не просто діадна проблема між булером та жертвою, а групове явище, що відбувається в певному соціальному контексті, у якому різні чинники слугують заохоченням, підтримкою або пригніченням такої поведінки (Olweus, 2001; Rodkin, Hodges, 2003). Відповідно дослідники відзначають доцільність використання соціоекологічного підходу для кращого розуміння та подальшого вирішення цієї проблеми (Espelage et al., 2013; Espelage, Swearer, 2010; Swearer, Espelage, 2004; Swearer et al., 2012).

Соціально-екологічна теорія (Bronfenbrenner, 1979) концептуалізує людський розвиток як двоспрямовану взаємодію між людьми і множинними системами, у яких вони живуть, – будинок, район, школа, спільнота і суспільство. Отже, агресивна поведінка є не тільки результатом індивідуальних характеристик, але і визначається множинними відносинами з однолітками, сім'ями, учителями, сусідами, взаємодією із громадськими впливами (наприклад, засоби масової інформації, соціальні мережі), які, у свою чергу, також можуть стати причиною розвитку булінгу в освітньому середовищі. Сучасні вітчизняні науковці О.М. Вернік, О.М. Гарнець, А.М. Львовичкіна, Ю.М. Швалб також розвивають

напрямок еколого-орієнтованої життєдіяльності й екологічної психології в Україні. Це відкриває нам простір для поглибленого дослідження чинників булінгу не тільки через вивчення особистісних характеристик учасників, а й завдяки вивченню їхнього оточення та соціальної ситуації загалом.

2. Методологія та методи

Для досягнення мети дослідження проводилося емпіричне вивчення проблеми булінгу в підлітковому віці. Вибірку становили 157 учнів 8-х та 10-х класів Калуського ліцею № 10 та загальноосвітньої школи № 120 міста Києва. Вік респондентів становив від 13 до 16 років, серед яких 54% (у загальній кількості 85) чоловічої статі та 46% жіночої статі (у загальній кількості 72 особи).

Використовувалися такі методи дослідження: метод анкетування для визначення рівня поінформованості школярів щодо булінгу та виявлення тих учнів, які є учасниками або свідками цього явища, методика діагностики прийняття інших (шкала В. Фейя) (Фетискин и др., 2002) для вивчення рівня прийняття інших та рівня ворожості, особливо до незнайомих та нових людей в оточенні школярів, експрес-діагностика рівня самооцінки (Фетискин и др., 2002) для визначення рівня самооцінки досліджуваних як можливої причини булінгу, методика діагностики показників і форм агресії А. Басса й А. Дарки (адаптація А.К. Осницького) (Фетискин и др., 2002) для виявлення рівня поширеності агресії серед школярів, форм агресивних і ворожих реакцій, що домінують у підлітків, та методи математичної статистики, зокрема описові, статистики, кореляційний та множинний регресійний аналізи.

3. Результати та дискусії

За результатами анкетування виявлено, що 85,99% учнів раніше чули та знають, що таке булінг. Більшість (78,98%) досліджуваних вважають, що діти підліткового віку часто стикаються з булінгом. Водночас 6,37% вважають, що навпаки, та 14,65% опитаних не можуть відповісти на це запитання. Виявлено, що майже половина опитаних (42%) були жертвами булінгу.

Згідно з отриманими даними, зазвичай підлітки (78,98% з опитаних) стикаються з булінгом у школі та поза її межами; 37,58% досліджуваних зазначили, що були жертвою або свідком булінгу в інтернет-середовищі.

За допомогою методики визначення рівня самооцінки С.В. Ковальова виявлено, що у 3,18% вибірки високий рівень самооцінки, 17,2% мають середній рівень, 79,62% притаманний низький рівень самооцінки.

За результатами методики В. Фейя «Шкала прийняття інших», 53,5% досліджуваних мають низький рівень прийняття інших. 45,23% досліджуваних мають середній показник при-

йняття інших із тенденцією до низького, лише в 1,27% виявлений середній рівень показника прийняття інших із тенденцією до високого. Жоден із підлітків не виявив високого показника прийняття інших.

Такі результати можуть свідчити про те, що школярам важко або некомфортно перебувати у присутності нових чи незнайомих людей. Рівень їхньої довіри до оточення може бути вкрай низьким і, ймовірно, вони б більшою мірою віддали перевагу спілкуванню з людьми, до яких вони звикли, які їм імпонують і яким вони довіряють, ніж спілкуванню з новою людиною, наприклад, новим однокласником чи вчителем. Зміни в зовнішності чи поведінці знайомих для них людей також можуть спричинити агресію або ворожість. Тож низький рівень прийняття інших може слугувати одним з особистісних чинників булінгу серед школярів підліткового віку. Рівень прийняття інших може впливати і на психологічну атмосферу у класі, і на рівень ворожості й агресивності підлітків поза школою.

Результати за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса й А. Дарки показали, що 46,5% опитуваних мають підвищений рівень агресивності, 38,22% – середній, 10,83% – високий, 3,18% – дуже високий, тільки 1,27% школярів мають низький рівень агресивності.

На отримані дані може впливати і той факт, що підлітки, які взяли участь у дослідженні, неодноразово стикались із явищем булінгу, у ролі жертви або спостерігача. Стресовий стан, у якому вони могли перебувати, та негативні емоції могли вплинути на рівень агресивності у школярів, тим самим підвищити показник ворожості і понизити рівень довіри до інших.

У підлітковому віці діти емоційніше реагують на ті чи інші події, а також глибше переживають стресові ситуації, що в подальшому може позначитись на їхньому психологічному стані та самопочутті в нових колективах та обставинах, наприклад в університеті. Результати дослідження свідчать, що ті діти, які безпосередньо стикались із випадками булінгу, можуть мати більш високий рівень агресивності, ніж ті, що особисто з ним не стикались.

Окрім агресивності, необхідно проаналізувати і ступінь ворожості серед підлітків, який виступає одним із чинників прояву агресивності. Дані дослідження за показниками ворожості показали, що низький рівень ворожості не притаманний досліджуваним, середній рівень ворожості був виявлений у 21,02% школярів, підвищений рівень – у 39,49%, що є найбільш притаманним показником серед отриманих. Високий рівень ворожості спостерігаємо серед 25,48% опитуваних та дуже високий серед 14,01%.

Отже, отримані результати, де підвищений та високий рівень ворожості є основними показниками, можна порівняти з описаним попередньо рівнем прийняття інших, у якому показник низького рівня прийняття інших становить 53%. Можна сказати, що ворожість підлітків деякою мірою залежить від рівня прийняття інших та є ознакою недовіри до інших, страху бути ображеним або покинутим, замкнутості в собі, злостивості, негативізму та нездатності до самоконтролю.

Для більш глибокого аналізу отриманих результатів за психодіагностичними методиками було використано кореляційний аналіз за Спірменом, знайдені кореляційні зв'язки схильності до булінгу із самооцінкою, ворожістю, прийняттям інших і агресивністю.

Виявлено обернену кореляцію між показниками самооцінки та рівнем прийняття інших ($-0,484^*$), отже, що чим вищий рівень самооцінки в підлітка, тим нижчий його рівень прийняття інших та навпаки. Особа із завищеною самооцінкою може вважати свої інтереси, вподобання, чесноти та зовнішність кращими, ніж в інших, зневажати думку оточення. Це може пояснюватись тим, що насамперед така людина ставить себе на перше місце, вище за всіх інших. Неприйняття інших може породжувати в людини бажання змінити думку та поведінку інших, що може набувати агресивних форм і навіть породжувати булінг. Якщо в людини знижена самооцінка, вона може прагнути визнання інших, підлаштовуватись під них, беззаперечно сприймати будь-які форми поводження з нею, через свою невпевненість не мати сил зупинити те, що її не влаштовує, як наслідок, може стати жертвою булінгу. Також у будь-якій конфліктній ситуації або в суперечці людина із завищеною самооцінкою впевнена, що її слово має бути останнє, їй не важливо, якою саме буде ця фраза, таким людям не складно спрово-

кувати конфлікт, сварку або навіть бійку, які так часто можна спостерігати в навчальних закладах. Такий підліток боїться здатися оточенню слабким, беззахисним або невпевненим у собі, тому він може принижувати інших і таким чином самостверджуватись. Також він може практично не мати друзів або мати їх зовсім небагато, оскільки він схильний до надмірного егоїзму, власні інтереси та захоплення є для нього першочерговими.

Такі показники, як індекс агресивності та прийняття інших, також мають обернену кореляцію ($-0,200^*$). Це може свідчити про те, що чим вищий рівень агресивності в підлітка, тим нижчий рівень його прийняття інших. Агресивним підліткам зазвичай властиві емоційна грубість, ворожість як до однолітків, так і до дорослих. У таких підлітків спостерігаються крайні рівні самооцінки (максимально позитивна або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широким колом соціальних контактів, егоцентризм, невміння знаходити вихід із важких ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, які регулюють поведінку. Загалом такий стан викликає недовіру до нових незнайомих людей, що заважає дитині в підлітковому віці приймати нових людей у групі або ж самій включатися в нові групи, знаходити з ними спільну мову. Підліток із такими характеристиками може виступати булером щодо нових учнів у класі, нових знайомих однокласників та навіть нових учителів.

Самооцінка – агресивність ($0,691^{**}$). Між цими показниками спостерігається пряма статистично значуща кореляція. Чим вища самооцінка в підлітка, тим вищий рівень агресивності або навпаки – за низької самооцінки рівень агресивності підлітків також низький. Цікаво те, що отримавши обернену кореляцію між рівнем самооцінки та рівнем прийняття інших, можна сказати, що за наявності

Таблиця 1
Значення коефіцієнтів кореляції показників булінгу з досліджуваними показниками

		Прийняття інших	Самооцінка	Агресивність	Ворожість	
R _о Спірмена	Прийняття інших	Коеф. кор.	1,000	-0,484*	-0,500*	-0,089
		Знач. (двосторон.)		0,032	0,019	0,302
	Самооцінка	Коеф. кор.	-0,184*	1,000	0,691**	0,240**
		Знач. (двосторон.)	0,032		0	0,005
	Агресивність	Коеф. кор.	-0,200*	0,691**	1,000	0,311**
		Знач. (двосторон.)	0,019	0		0
	Ворожість	Коеф. кор.	-0,089	0,240**	0,311**	1,000
		Знач. (двосторон.)	0,302	0,005	0	

* Кореляція значуща на рівні 0,05. ** Кореляція значуща на рівні 0,01.

високої самооцінки в підлітка його рівень агресивності буде теж високим, оскільки він схильний вороже ставитись до нових людей у своєму оточенні. Це можна пояснити тим, що найчастіше агресивність проявляється з метою привернути до себе увагу. Якщо в підлітка спостерігається підвищена самооцінка, він може потребувати цієї уваги. А якщо це так, то, виходячи з вищесказаного, його потреба в самоствердженні, самовизначенні та реалізації і є потягом до зародження агресії або ж навпаки, через занадто велике бажання бути в центрі уваги підліток може почати привертати до себе увагу агресивними методами.

Самооцінка – ворожість (0,240**). Прямая кореляція свідчить про те, що наявність високої самооцінки супроводжується високим рівнем ворожості і навпаки, у разі низької самооцінки рівень ворожості також буде нижчим. Як уже говорилося раніше, діти підліткового віку, яким властивий високий рівень самооцінки, можуть бути зарозумілими та зверхніми щодо інших, а тому коло оточення таких людей може бути досить малим. Виходячи із цього, відсутність друзів або критично мала їхня кількість може викликати недовіру до оточення, страх бути покинутим та залишитись одному. Також нові учні або вчителі можуть бути вороже сприйняті як ті, хто може похитнути авторитет, отже, і самооцінку підлітка. Саме тому їхній рівень ворожості до інших напряму пов'язаний із їхньою самооцінкою.

У результаті порівняльного аналізу встановлено, що в дівчат порівняно із хлопцями вищий рівень самооцінки ($U = 535,5$; $p = 0,39$); вищий рівень агресивності ($U = 528$; $p = 0,17$) та нижчий рівень прийняття інших ($U = 255$; $p = 0,22$). Вікових особливостей у проявах булінгу не виявлено. Отримані дані можуть свідчити про те, що дівчата більш схильні не приймати новий об'єкт спілкування і можуть проявляти агресію, зокрема і для самозахисту. Варто зауважити, що дівчата частіше вдаються до вербального прояву агресії, тоді як хлопці – до фізичного. За шкалою ворожості значущих відмінностей не виявлено ($p \geq 0,05$).

Для визначення чинників булінгу серед дітей підліткового віку проведено множинний

регресійний аналіз, що передбачав визначення впливу незалежних змінних на залежну змінну. Залежною змінною було обрано ворожість, оскільки за результатами анкетування попередньо було визначено, що серед учасників дослідження 79% були причетні до булінгу в ролі пасивного спостерігача або в ролі самих булерів, саме в цих досліджуваних були виявлені найвищі показники за рівнем ворожості. Множинний регресійний аналіз здійснювався з використанням методу виключення, вірогідність прогнозу регресійного аналізу ворожості правильна на 62% ($R^2 = 0,624$).

Результати множинного регресійного аналізу свідчать, що ворожість дітей підліткового віку зумовлюється низьким рівнем прийняття інших, що проявляється в осудливому, зневажливому або критичному ставленні до оточення, агресивністю та неадекватним рівнем самооцінки.

Висновки

У результаті проведеного аналізу отриманих даних виявлено, що підлітки здебільшого мають середній рівень прийняття інших із тенденцією до низького або ж низький, а також низький рівень самооцінки, що може стати причиною булінгу у школі. Рівні агресивності та ворожості є середніми, тільки в окремих випадках виявлено високий показник агресії і ворожого ставлення до оточення. Дослідження отриманих результатів за всіма методиками показало, що низький показник прийняття інших і низька самооцінка можуть впливати на рівень агресії, підвищувати ворожість до оточення, може проявлятися у ворожому ставленні до однолітків, поганому налагодженні дружніх стосунків, заздрості, небажанні працювати у групі тощо.

Визначено, що підвищена ворожість у групі впливає на рівень прийняття інших, який серед вибірки є досить низьким, а отже, може спричинити у підлітковому середовищі проблему із прийняттям не лише нових та незнайомих людей у класі, але й людей, що можуть чимось відрізнитись від інших. Наприклад, мати власні вподобання чи погляди, які відрізняються від думки загальної більшості, або ж мати особливості в зовнішньому вигляді або

Таблиця 2

Регресійні коефіцієнти (а) загальних показників

Модель: 3 чинники; $R^2 = 0,624$		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	p
		Б	Стандартна помилка	Бета		
	(Константа)	1,055	0,081		0	1,000
	Прийняття інших	-0,022	0,083	-0,022	-0,268	0,789
	Самооцінка	0,014	0,113	0,014	0,124	0,901
	Індекс агресивності	0,338	0,113	0,338	2,983	0,003

а. Залежна змінна: Індекс ворожості.

у способі самовираження, що не збігаються із загальноприйнятими в соціумі нормами, можуть спричинити негативне ставлення та перерости в булінг.

Результати показали, що серед чинників виникнення булінгу можна виділити високий рівень агресивності та ворожості підлітків до свого оточення. Школярі не завжди здатні адекватно реагувати на стресові події, зокрема і на появу в їхньому оточенні когось нового або чогось нового у вже знайомого однолітка, наявна проблема нездатності кон-

тролювати свою агресію, часте вороже ставлення до зовнішнього середовища, що і заострює проблему підліткового булінгу.

Перспективи подальших досліджень полягають у продовженні вивчення як психологічних, так і соціальних чинників булінгу в дітей різного віку у шкільному середовищі, виявленні вікових особливостей у прояві булінгу. Також перспективи вбачаються і в напрямках розроблення та впровадження методів і технологій протидії булінгу, дослідження шляхів профілактики даного явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Burk F.L. Teasing and bullying. *The Pedagogical Seminary*. 1997. Vol. 4 (3). P. 336–371.
2. Bronfenbrenner U. *The ecology of human development*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1979.
3. Card N., Hodges E.V.E. It takes two to fight in school, too: A social relations model of the psychometric properties and relative variance of dyadic aggression and victimization in middle school. *Social Development*. 2010. Vol. 19. P. 447–469.
4. Espelage D.L., Rao M.A., de la Rue L. Current research on school-based bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Social Distress and the Homeless*. 2013. Vol. 22. P. 21–27.
5. Espelage D.L., Swearer S.M. A social-ecological model for bullying prevention and intervention: Understanding the impact of adults in the social ecology of youngsters. *Handbook of bullying in schools: An international perspective* / S.R. Jimerson, S.M. Swearer, D.L. Espelage (Eds.). New York : Routledge, 2010. P. 61–72.
6. Hawley P.H., Stump K.N., Ratliff J. Sidestepping the jingle fallacy: Bullying, aggression, and the importance of knowing the difference. *Bullying in North American schools* / D.L. Espelage, S. Swearer (Eds.). New York : Routledge, 2011. P. 101–115.
7. Olweus D. *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, D.C. : Hemisphere (Wiley), 1978.
8. Olweus D. Peer harassment: A critical analysis and some important questions. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* / J. Juvonen, S. Graham (Eds.). New York : Guilford Press, 2001. P. 3–20.
9. Pikas A. Treatment of mobbing in school: Principles for and the results of the work of an anti-mobbing group. *Scandinavian Journal of Educational Research*. 1975. Vol. 19 (1). P. 1–12.
10. Rodkin P.C., Hodges E.V.E. Bullies and victims in the peer ecology: Four questions for school service providers and social developmental research. *School Psychology Review*. 2003. Vol. 32. P. 384–400.
11. Social goals, social behavior, and social status in middle childhood / P.C. Rodkin et al. *Developmental Psychology*. 2013. Vol. 49. P. 1139–1150.
12. A social-ecological model of bullying prevention and intervention in early adolescence / S.M. Swearer et al. *Handbook of school violence and school safety* / S.R. Jimerson et al. (Eds.). New York : Routledge, 2012. P. 333–335.
13. Алексеевко Т.Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Особистість у просторі виховних інновацій* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 19 жовтня 2018 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2018.
14. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Київ : ТОВ «Агентство «Україна»», 2019.
15. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 р. № 2657–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 26.12.2020).
17. Кіричевська Є.В. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. Вип. 8. С. 4–10.
18. Лалак Н.В. Булінг в освітньому середовищі сучасного закладу загальної середньої освіти: теоретичний аспект. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2019. № 1. С. 34–36.
19. Лушпай Л.І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 33. С. 85–89.
20. Підвальна Ю.В. Соціально-психологічні чинники як основа для формування поведінки жертви та булера. *Збірник наукових праць Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. 185. С. 143–146.
21. Погорільська Н.І., Головіна А.О., Столяр А.О. Особливості особистісних рис учасників шкільного булінгу в підлітковому віці. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Вип. 1 (1). С. 90–94.
22. Стельмах С.С. Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 133. С. 204–207.
23. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Издательство Института психотерапии, 2002.

REFERENCES:

1. Burk, F.L. (1897) Teasing and bullying. *The Pedagogical Seminary*, 4 (3), 336–371.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA : Harvard University Press
3. Card, N., & Hodges, E.V.E. (2010). It takes two to fight in school, too: A social relations model of the psychometric properties and relative variance of dyadic aggression and victimization in middle school. *Social Development*, 19, 447–469.
4. Espelage, D.L., Rao, M.A., & de la Rue, L. (2013). Current research on school-based bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 22, 21–27.
5. Espelage, D.L., & Swearer, S.M. (2010). A social-ecological model for bullying prevention and intervention: Understanding the impact of adults in the social ecology of youngsters. In S.R. Jimerson, S.M. Swearer, & D.L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 61–72). New York, NY : Routledge.
6. Hawley, P.H., Stump, K.N., & Ratliff, J. (2011). Sidestepping the jingle fallacy: Bullying, aggression, and the importance of knowing the difference. In D.L. Espelage & S. Swearer (Eds.), *Bullying in North American schools* (2nd ed., pp. 101–115). New York, NY : Routledge
7. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, D.C.: Hemisphere (Wiley).
8. Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important questions. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (pp. 3–20). New York, NY: Guilford Press.
9. Pikas, A. (1975). Treatment of mobbing in school: Principles for and the results of the work of an anti-mobbing group. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 19 (1), 1–12.
10. Rodkin, P.C., & Hodges, E.V.E. (2003). Bullies and victims in the peer ecology: Four questions for school service providers and social developmental research. *School Psychology Review*, 32, 384–400.
11. Rodkin, P.C., Ryan, A.M., Jamison, R., & Wilson, T. (2013). Social goals, social behavior, and social status in middle childhood. *Developmental Psychology*, 49, 1139–1150
12. Swearer, S.M., Espelage, D.L., Koenig, B., Berry, B., Collins, A., & Lembeck, P. (2012). A social-ecological model of bullying prevention and intervention in early adolescence. In S.R. Jimerson, A.B. Nickerson, M.J. Mayer, & M.J. Furlong (Eds.), *Handbook of school violence and school safety* (pp. 333–355). New York, NY : Routledge
13. Alekseyenko, T.F. (2018) Bulinh i mobinh: prychny rozvytku i shlyakhy profilaktyky [Bullying and mobbing: causes of development and ways of prevention.]. Proceedings from AUSPCPSEI 'Materialy vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Osobysti u prostori vykhovnykh innovatsiy" – All-Ukrainian scientific-practical conference "Personality in the space of educational innovations" (Ivano-Frankivsk, October 19th, 2018.), 19–25. Ivano-Frankivsk : NAIR [in Ukrainian].
14. Andryeyenkova, V.L., Mel'nychuk, & V.O., Kalashnyk, O.A. (2019) *Protydiya bulinhu v zakladi osvity: systemnyy pidkhid [Countering bullying in an educational institution: a systematic approach]*. Kyiv : TOV "Ahentstvo "Ukrayina"" [in Ukrainian]
15. Hubko, A. A. (2013) Shkil'nyy bulinh yak sotsial'no-psykholohichnyy fenomen [School bullying as a socio-psychological phenomenon]. *Visnyk Chernihiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series : Psychological sciences*, 114, 46–50. [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrayiny "Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo protydyi bulinhu (ts'kuvannyu)" – ["About modification of some legislative acts of Ukraine concerning counteraction to bullying (harassment)"] – vid 18.12.2018 № 2657–VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [in Ukrainian].
17. Kirychevs'ka, Ye.V. (2010) Nasyt'stvo v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh: stratehiy podolannya [Violence in secondary schools: coping strategies]. *Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work*, 8, 4–10. [in Ukrainian].
18. Lalak, N.V. (2019) Bulinh v osvitu'omu seredovyshchi suchasnoho zakladu zahal'noyi seredn'oyi osvity: teoretychnyy aspekt [Bullying in the educational environment of a modern institution of general secondary education: a theoretical aspect]. *Naukovyy visnyk Mukachiv's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Pedahohika ta psykholohiya – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and psychology*, 1, 34–36. [in Ukrainian].
19. Lushpay, L.I. (2013) Shkil'nyy bulinh yak riznovyd suspil'noyi ahresiyi [School bullying as a kind of social aggression]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya "Filolohichna" – Scientific Proceedings of the National University of Ostroh Academy. Philological Series*. 33, 85–89. [in Ukrainian].
20. Pidval'na, Yu. V. (2020) Sotsial'no-psykholohichni chynnyky yak osnova dlya formuvannya povedinky zhertvy ta bulera [Socio-psychological factors as a basis for shaping the behavior of the victim and bully]. *Naukovi zapysky Seriya: Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats' Tsentral'noukrayins'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Vynnychenka – Scientific notes Series: Pedagogical sciences: collection of scientific works Central Ukrainian State Pedagogical University Volodymyr Vynnychenko*, 185, 143–146. [in Ukrainian].
21. Pohoril's'ka, N.I., Holovina, A.O., & Stolyar, A.O. (2019) Osoblyvosti osobystisnykh rys uchasykiv shkil'noho bulinhu v pidlitkovomu vitsi [Features of personality traits of school bullying participants in adolescence]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi – Theory and practice of modern psychology*, 1 (1), 90–94. [in Ukrainian].
22. Stel'makh S.S. (2016) Vikovi aspekty vynykennya bulinhu sered ditey [Age aspects of bullying among children]. *Visnyk Chernihiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 133, 204–207. [in Ukrainian].
23. Fetyskyn, N.P., Kozlov V.V., Manuyylov H.M. (2002) *Sotsyal'no-psykholohicheskaya dyahnostyka razvytyya lychnosti y malykh hrupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups]*. Moscow : Publishing House of the Institute of Psychotherapy [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021.
The article was received 21 January 2021.